

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

УДК 159.9:34 (075.8)

**Б.І. Бараненко,
О.І. Богучарова,
В.О. Криволапчук**

**ПСИХОЛОГІЯ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ЇЇ МЕТОДОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ**

У статті досліджено проблемні питання щодо методологічної функції психології оперативно-розшукової діяльності (ОРД) з позицій суб'єктно-діяльнісного (або діяльнісно-людиномірного) підходу, зокрема перспективи включення в пізнавальний тезаурус ОРД соціально-психологічного компонента; підходів різних теорій до оперативно-розшукової діяльності як до системного об'єкта; трансформації різноспрямованих оперативних заходів у єдиний легітимний інститут пошуку та фіксації фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб і груп з метою їх припинення, а також в інтересах кримінального судочинства, зокрема, забезпечення його доказовою інформацією.

Ключові слова: *методологія, оперативно-розшукова діяльність, психологія ОРД, суб'єктно-діяльнісний підхід.*

Постановка проблеми. Сучасна злочинність зазнає суттєвих кількісних та якісних змін, характеризується все більшим і більшим зміцненням її організованості. Виявлення, припинення та документування злочинів у сучасних умовах стає майже неможливим без спільних зусиль криміналістів, процесуалістів, фахівців у галузі оперативно-розшукової діяльності. Наочним підкріпленням цього є методики розслідування злочинів у сфері наркобізнесу й обігу наркотиків, стратегія з'ясування каналів торгівлі людьми, тактика боротьби з комп'ютерними правопорушеннями й кіберзлочинністю, а сьогодні ще і стратегія протидії терористичній діяльності терористичних організованих угруповань.

Потрібно зважити також, що одночасно з набранням чинності нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК, далі) від 13.04.2012 № 4652-VI унесено зміни до Закону України від 18.02.1992 № 2135-XII «Про оперативно-розшукову діяльність». За таких обставин вагомим стає методологічна трансформація та узагальнення наявних знань із сучасної теорії і

практики оперативно-розшукової діяльності (ОРД, далі) у її співвідношенні з законодавчим та психологічним доробком. Потребується, зокрема, удосконалення тактики й методики проведення заходів та застосування засобів ОРД, у тому числі на засадах психології ОРД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом розгляд ОРД як окремого наукового предмета й самостійної діяльнісної системи представлено досить широко в працях та статтях, монографіях і підручниках як колективних авторів, так і окремих фахівців (Д.О. Александров, Б.І. Бараненко, О.В. Бочковий, В.О. Криволапчук, І.М. Охріменко, М.А. Погорельський, С.М. Стахівський, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шуміло та ін.). У галузі ОРД значний вплив мали основоположні творчі праці радянських науковців (А.І. Алексєєв, А.Ф. Возний, Е.О. Дідоренко, Г.К. Синілов, В.Ю. Фролов та ін.). Поряд з тим існують ґрунтовні наукові розробки вітчизняних учених із новітніх проблем використання спеціальних психологічних знань в ОРД (В.Г. Андросюк, Б.І. Бараненко, Ю.М. Грошевий, Л.І. Казміренко, І.М. Охріменко, Я.Ю. Кондратьєв, Є.Д. Лук'янчиков, В.С. Медведєв, Е.В. Рижков, І.О. Шинкаренко, Г.О. Юхновець, С.І. Яковенко та ін.). Значну увагу приділено й колу проблем, що торкається методологічного оновлення ОРД (О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, В.С. Медведєв та ін.). Необхідною умовою для цього в межах ОРД як на рівні теорії, так і практики є реалізація узгодженої взаємодії суб'єктів ОРД із суб'єктами розслідування злочинів (проблема, якою займалося багато відомих процесуалістів та криміналістів: Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, І.В. Кубарєв, Б.Г. Розовський, В.В. Шендрик та ін.). Недарма психологи вважають категорію практики одним із головних інструментів кінцевої реалізації теоретико-методологічних досліджень (В.П. Зінченко, В.С. Стьопін, А.В. Фурман, Г.П. Щедровицький та ін.) і зазначають, що категорія практики присутня навіть тоді, коли мовиться не про саму практику, а про людину та спосіб її буття [20, с. 31].

Формування цілей. Мета дослідження полягає в розгляді проблемних питань методології ОРД на підставі психологічного (суб'єктно-діяльнісного) підходу разом з окресленням шляхів їх теоретико-гносеологічного та практичного розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення боротьби зі злочинністю та захисту прав і свобод людини від злочинних посягань є місією й пріоритетним завданням усіх правоохоронних органів. Одне з центральних місць у системі правоохоронної діяльності займають оперативні підрозділи окремих правоохоронних органів та їх оперативно-розшукова діяльність (ОРД). У цьому відношенні на рівні теорії зростає нагальність адекватного розгляду гносеологічних проблем, пов'язаних із визначенням, по-перше, об'єкта (предмета) ОРД, а, по-друге, методів (інструментарію) пізнання цього об'єкта суб'єктом ОРД під час практичної діяльності. Тобто зростає значення осмислення самої практики ОРД, насамперед, у контексті

психологічного (суб'єктно-діяльнісного) ставлення до неї. Особливо це стосується психології спілкування, комунікативної й мовної компетентності, психологічного впливу та інших напрямів використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності. До речі, говорячи про компетентність оперативних працівників та визначаючи її структуру, нам здається необхідним акцентувати увагу саме на діяльнісному розумінні професійно-психологічної компетенції вказаних працівників, до змісту якої, зокрема, доцільно було б віднести такі визначальні елементи: 1) залежно від загального об'єкта (предмета) оперативно-розшукової діяльності – сукупність цілей ОРД, її завдань і обов'язків (ст.ст. 1, 7 ЗУ «Про ОРД»); 2) залежно від основних (диференційованих) функцій, що виконуються зазначеними працівниками, – їх відповідні спеціалізовані повноваження, знання, уміння й навички; 3) залежно від правових засад щодо забезпечення функцій працівників оперативних підрозділів – це наявність наданого їм збалансованого правового інструментарію (законодавчо закріплених заходів, засобів) для належного виконання завдань ОРД (ст.8 ЗУ «Про ОРД»), а також правових обмежень, спрямованих на посилення гарантій законності, дотримання прав і свобод людини (ст. 4; ч. 2 ст.8; ст.9 ЗУ «Про ОРД»).

Отже, резюмуючи вищевикладене, слід визнати, що ключовим вихідним компонентом у розв'язанні визначених нами проблемних питань є методологія науки (теорії) і практики оперативно-розшукової діяльності. Узагалі, як відомо, під методологією (методологія – учення про способи; від д.-грецьк. μέθοδος из μέθ- + οδος, букв. «шлях услід за чим-небудь» і д.-грецьк. λόγος – думка, причина) розуміють учення про систему понять і їх відносин, систему базисних принципів, методів, методик, способів і засобів їх реалізації в організації й побудові науково-практичної діяльності людей.

Одне з головних місць у загальній структурі методології науки (теорії) і практики ОРД посідає психологія ОРД, що відображується:

- у підставах методології ОРД – поряд із такими основними підставами, як філософія, системний аналіз, наукознавство, етика, естетика;
- у суб'єктно-діяльнісному вимірі характеристики оперативно-розшукової діяльності: особливості, принципи, умови, норми діяльності;
- у логічній структурі цієї діяльності: суб'єкт, об'єкт, цілі, предмет, форми, засоби, стадії, етапи, методи, результат діяльності.

На нашу думку, саме така структурна побудова методології дозволяє з єдиних позицій і в єдиній логіці реалізувати такі її основні завдання:

- забезпечення правильної постановки проблеми ОРД (наукової або практичної), у т.ч. як за змістом, так і формою, тобто грамотно сформулювати питання, що вимагає рішення;

- сприяння визначенню й вибору засобів для вирішення поставлених завдань ОРД;

- здійснення світоглядної інтерпретації результатів науки (теорії) й практики ОРД;

- вироблення стратегії розвитку науки (теорії) і практики ОРД, у т.ч. стимулювання власне процесу їх розвитку на основі зміни методологічних підходів, формулювання нових норм, принципів і можливостей;

- описання й оцінка діяльності самого дослідника або практика, розроблення рекомендацій і правил, тобто тих норм, якими повинна керуватися людина у своїй діяльності.

Отже, порушені питання впираються в психологію конкретного виду діяльності (або діяльнісну психологію). У нашому випадку йдеться про окремий напрям прикладної психології - психології оперативно-розшукової діяльності.

Важливо послатися на думки окремих учених, які вважають, що взагалі психологія - це не наука, а весь універсум людської життєдіяльності, взятий за певного ракурсу, особлива сфера мислєдіяльності, особливий світогляд [21, с. 6-7, 17]. Власне, звідси виникають підстави для теоретичного й практичного визначення та сприйняття методології психології ОРД, яка має встановити універсальний узаємозв'язок між теорією і практикою ОРД, яка б, з одного боку, відобразила соціальне буття (головним чином з позицій діяльності) людини як особистості, індивідуальності в контексті життєво значимих для неї соціальних, правових (зокрема, кримінальних) середовищ та окремих ситуацій, а з іншого - показала професійну складність пізнання цих середовищ і ситуацій та реагування на їх негативні прояви під час виявлення, припинення, документування (розкриття) і розслідування злочинів. Саме в теоретичному й методологічному опрацюванні цих двох аспектів проблеми відкриваються перспективи розроблення системної (універсальної), з особливим світоглядним, правовим, процедурним (технологічним) та тактико-практичним визначенням сучасної ОРД, а також подальшого поглибленого уявлення й прикладного адаптування концептуальної моделі (парадигми) психології ОРД.

У світлі визначення предметної моделі такої психології ОРД зазначимо, що розвиток напрямку щодо використання психологічного знання в ОРД традиційно розгортався навколо розгляду суб'єктів цієї діяльності. Проте дії останніх базуються на взаємодії за схемою: суб'єкт ОРД, об'єкт ОРД (індивіди, соціальні, у тому числі групові формування). Щоправда, на практиці ще недостатньо зважають на будь-які теоретичні формати науковців, але притому тим не менше існують за законами суспільного буття. Ось чому всебічне психологічне забезпечення практики ОРД вимагає системного включення до неї засобів і методів ґносеології, запозичених зі сфери соціальних і соціально-психологічних наук.

Варто вказати на всеохоплювальну роль розвитку напрямку психологічного пізнання взагалі й соціально-психологічного в сучасному світі

щодо ОРД, про що багато пишуть психологи й методологи [1; 2; 9; 10; 20]. Є сенс також посплатися й на відведену вченими гносеологічну роль (Г.М.Андреева) соціальної психології як фундаментальної й системної дисципліни в соціальному пізнанні [1], а також на позиції вітчизняних психологів стосовно розширення предметного поля психологічної науки в цілому до його дійсних онтологічних меж [15, с. 55].

Значимо, що психологія ОРД покликана сприяти якнайповнішій реалізації мети й завдань цієї діяльності насамперед через свою методологічну функцію на основі системного аналізу й суб'єктно-діяльнісного підходу. Безпосередній зміст методологічної функції психології ОРД складається з двох компонентів: а) такого, що присвячений саме цій методологічній функції; б) такого, що охоплює більш широкий, системний підхід до самої практики зазначеної діяльності. Тому методологічна функція психології ОРД виступає в ролі не тільки знаряддя теоретичного пізнання, але й перетворення дійсності, тобто інструментарію діяльності.

Важливо відмітити, що в цілому пізнання (гносеологія) в ОРД має особливий (людський, суспільний, психологічний) характер. Це пізнання не базується лише на сферах професійних, правових, правоохоронних наук, але охоплює також соціальні, соціально-психологічні й соціально-правові сфери. Саме спираючись на ці засади визначення об'єкта (предмета) діяльності ОРД тісно пов'язано з універсумом людської життєдіяльності. Тобто йдеться про певні «гносеологічні об'єкти», які можуть бути встановлені не лише через вимоги й системи професійного пізнання ОРД, але й через призми методологій соціальних, соціально-психологічних та психологічних наук. Адекватним відгуком на такий підхід мають стати пізнавальні заходи, засоби й методи ОРД, сформульовані й закріплені законодавчо.

У зазначеному вище сенсі, звертаючись до Закону «Про ОРД», бачимо, що він не містить прямої вказівки на об'єкт (предмет) ОРД. Але, виходячи із законодавчого визначення завдань ОРД, можна дійти висновку, що загальним об'єктом ОРД є злочинна діяльність, уключаючи криміногенні чинники, специфічні соціальні субкультури й інфраструктури, деструктивні соціально-психологічні установки тощо. Безпосередніми ж об'єктами ОРД (стосовно системи МВС) є конкретні особи та групи, щодо яких наявна достатня інформація про готування або вчинення ними злочинів, а також розшукувані злочинці та безвісно відсутні особи [2, с. 43].

Звісно, не всі автори погоджуються із саме таким визначенням об'єкта ОРД. Так, загальним об'єктом ОРД окремі автори вважають оперативну обстановку як соціально-правовий стан конкретної ділянки оперативно-розшукового забезпечення, що складається з численних елементів (криміногенне середовище й об'єкти криміногенного впливу; злочинність з її кількісними та якісними показниками; різні фактори середовища тощо) [11, с. 21]. На нашу думку, визначаючи об'єкт ОРД тільки

крізь поняття оперативної обстановки [10, с. 211], ми надмірно його спрощуємо, адже не завжди конкретні її чинники лежать на поверхні й знаходять відображення в певних оперативних відомостях.

З погляду на інші системи, у яких є оперативні підрозділи, виявляються й інші об'єкти ОРД, у тому числі як спільний об'єкт спрямування дій підрозділів МВС і СБУ – суспільну безпеку при протидії тероризму як суспільно загрозовому діянню [6].

Якщо ми звернемося до визначення об'єктів близьких до ОРД наук, зокрема, криміналістики й кримінального процесу, то тут також немає однозначної відповіді. Скажімо, зараз активно обговорюється питання щодо «благ людини» як об'єкта, на які посягає сам по собі скоєний злочин, та адекватності «суспільних відносин», які порушує злочин, та які традиційно розглядалися як об'єкт ОРД і кримінального процесу. Водночас, на думку правників, об'єктом може стати й безпека сама по собі [5, с. 103; 12, с. 164]. Безумовно, об'єкти ОРД значно ширші об'єктів кримінального процесу.

Отже, остаточному формуванню уявлень про психологію ОРД як про універсальне й системне психологічне пізнання останньої заважає недостатня визначеність самого гносеологічного об'єкта психології ОРД та дискусії навколо нього. Певною мірою це вказує на кризу в гносеологічних підходах до ОРД та й пов'язаного з нею кримінального процесу, яку правники пов'язують зі світовою «кризою покарання» [3; 4; 17]. Саме її ознаками є неузгодженість теорій та різне трактування об'єктів і термінів. Водночас це є також свідченням необхідності встановлення взаємозв'язків між різними підходами та теоріями, що значно полегшується завдяки тому інформаційному середовищу, у якому ми всі зараз перебуваємо, та в якому також знаходяться самі об'єкти ОРД і кримінального процесу. Зрозуміло, це не знижує значення теоретично адекватного формулювання гносеологічних проблем ОРД щодо її об'єкта.

При подібній множині теорій, підходів та при плюралізмі поглядів на гносеологічні питання ОРД, звісно, треба зважувати на те, що остання є мультимодальним, багатоаспектним об'єктом, який потребує взаємоузгодження та теоретико-практичного узагальнення різних теорій, підходів та точок зору, тобто певної уніфікації поглядів. Це особливо необхідно, коли йдеться про практику оперативно-розшукових заходів, оскільки від цього залежать долі людей. Зрозуміло, таке взаємоузгодження сприятиме оформленню ОРД як дійсно системного об'єкта, що полегшує й можливості інформаційних технологій у сучасному глобальному світі.

Існуючи як системний об'єкт ОРД одночасно є й діяльнісною функціональною системою. Отже, виходячи з розгляду її як функціональної системи, призначеної для вирішення певних завдань, зазначимо різні точки зору на сутність і зміст ОРД, критично оцінюючи точки зору щодо її структурних елементів, які останнім часом активно обговорюються в

психології ОРД. Такий ракурс дозволив якраз дійти згоди щодо системного об'єкта ОРД та взагалі уявлення наступної структури психології ОРД: суб'єкт діяльності; об'єкт (предмет) діяльності; мета, мотив діяльності; засоби, засоби, способи діяльності; очікуваний результат діяльності.

Водночас у літературі щодо цього висловлюються різні думки. Зокрема, фахівці виділяють стадії, етапи, дії, операції (А.Я. Дубинський); внутрішні й зовнішні елементи змісту ОРД, пов'язані з кримінальним процесом, де серед внутрішніх – мета, завдання, дії, суб'єкти, а зовнішніх – стадії, етапи, види проваджень (М.А. Погорецький); мету, завдання, цілі, суб'єкт і об'єкти, принципи, функції та напрями (В.А. Яценко); мету, засіб, результат і сам процес діяльності (В.С. Кузьмічов, Ю.М. Черноус), що збігається зі структурою діяльнісних систем за побудовами методологів (Е.В. Блауберг, Б.Г. Юдін, Г.П. Щедровицький). Цікаво, що психологи пропонують розглядати діяльність як особливу структуру, що складається з окремих актів і механізмів, зв'язки між якими регулюються «задачею» (М.Я. Басов); особливу цілісність, що вміщує різні компоненти – мотиви, цілі, дії, які не варто розглядати поодинокі, адже вони утворюють систему (О.М. Леонтьєв). Для того, щоб установити дійсну структуру ОРД, звернемося до аналізу діяльнісних систем через категорію суб'єкта в суб'єктно-діяльнісному підході.

Передусім зазначимо, що категорія діяльності багатозначна й має полімодальний термінологічний тезаурус, що впливає на сам категоріальний устрій психології. Узагалі діяльність споконвічно визначається як специфічна людська форма відношення до навколишнього світу, що за змістом становить послідовну й доцільну його трансформацію в інтересах людини (доцільність – це відповідність явища чи процесу певному становищу, матеріальна або ідеальна модель якого виступає як мета діяльності). Згідно з базовими постулатами сучасної психології та за суб'єктно-діялісним підходом практично-перетворювальна діяльність як форма взаємодії є передумовою суспільного буття [15; 18]. Водночас представники розвитку методологічних засад психології (К.О. Абульханова-Славська, Г.О. Балл, Ф.Ю. Василюк, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, Д.С. Максименко, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, А.В. Фурман та ін.) відстоюють принцип існування діяльності в нерозривній єдності зі свідомістю, оскільки в самому змісті діяльності постають насамперед ті об'єкти й сторони навколишньої дійсності, які долучено до процесу діяльності. Звідти, до речі, можливі як викривлення в діях суб'єктів, так і збій у системній організації діяльності. Проте принцип єдності діяльності зі свідомістю, що сформулював С.Л. Рубінштейн, дозволяє вивчати свідомість діялісного суб'єкта, суб'єктний потенціал людини: фахівця за допомогою його професійної діяльності, злочинця – через ситуацію скоєння злочину. На рівні правової держави цей принцип діє через суспільну свідомість, він є вагомою складовою відтворення справедливого правового суспільного уст-

рою [12]. Очевидно, одне з головних завдань оперативних підрозділів - сприяння розслідуванню злочину (функція отримання фактичних даних доказового значення), що, натомість, здійснюють конкретні співробітники, які, власне, і є діяльними суб'єктами ОРД. У психології нині триває активне дослідження механізмів і закономірностей розвитку людини як суб'єкта діяльності, яке може стати в нагоді для ОРД. Так, у психології ОРД вже сьогодні розроблено модель оперативника-професіонала та еталонну модель суб'єкта ОРД, які доводять, що проблема суб'єктності досить ґрунтовно вивчається в сучасній правоохоронній науці [2; 9; 11].

Загалом же методологічне призначення суб'єктно-діяльнісного підходу для ОРД подвійне: з одного боку, - це метод вивчення психічних процесів, які відбуваються під час здійснення ОРД, тобто, - це шлях розгляду зазначеної діяльності як психологічної категорії; з іншого - це спосіб методологічного оновлення ОРД та можливість психологічного аналізу її структури як конкретної предметної діяльності й специфічних правових відносин суб'єктів, що виникають завдяки цій діяльній системі.

Ще раз розглядаючи співвідношення психологічно зорієнтованої теорії й практики ОРД з використанням порівняльного аналізу змісту ОРД, кримінального процесу й державної кримінальної політики, стає очевидним, що вони насправді є самостійними діяльними системами та водночас виступають як специфічні функціональні системи, які є цілісними соціально-правовими утвореннями. Однак, варто пам'ятати, зазначені самостійні діяльнісні системи водночас існують як науково-практичні комплекси, притому головна методологічна передумова створення такого типу комплексів полягає в системному їх розгляді. Складові цих науково-практичних комплексів, існуючи як самостійні види діяльності, мають перетворювально-онтологічний та гносеологічно-пізнавальний характер. Для цих комплексів, однак, важливим є не лише об'єкт-суб'єктні відносини, а також об'єкт-знання взаємозв'язки. Тобто, коли ми розглядаємо ОРД зі суб'єктно-діяльнісних підстав, то йдеться не суто про гносеологію чи методологію ОРД, а про її епістемологію. Остання на відміну від гносеології, що виходить з «гносеологічного суб'єкта», має спиратися не на об'єкт чи суб'єкт, а на об'єктивні структури самого знання про ОРД. У цьому випадку при аналізі головних ліній пізнання ОРД: об'єкт-суб'єкт і об'єкт-знання, окрім системних засад суб'єктно-діяльнісного підходу, потрібна ще й особлива мультипарадигмальна методологія, яка вміщує системний, інституційний, структурно-функціональний, ціннісно-нормативний, раціонально-діяльнісний, юридичний та інші підходи, які можна застосовувати до такого системного й складного об'єкта, яким є ОРД.

Звісно, така парадигма вказує на необхідність правильного вирішення питання про роль результату ОРД та з'ясування методологічних уявлень про ОРД (тобто, якою вона має сьогодні бути). Це до того ж пі-

діймає питання про визначення методичної бази дослідження у сфері ОРД, про що дещо нижче.

Проте, головним є те, що, ґрунтуючись на принципових підставах суб'єктно-діяльнісного підходу та використовуючи мультипарадигмальність як пізнавальний засіб, можна інакше побачити принципи організації, що функціонують як у цілісній організації психічної діяльності суб'єктів, так і відображаються в самій сучасній правоохоронній організаційній системі. Зокрема, принципи організації відбиваються як на самому суб'єкті, так і його діяльності, фіксуючись у відношенні діяльнісного суб'єкта як до неї самої, так і до її об'єкта. Тож «об'єкт» ОРД певною мірою залежить і від дій суб'єкта, а також від структурних і функціональних елементів ОРД як певної її пізнавальної організації щодо виявлення, розкриття й розслідування злочинів. Ще І. Кант писав, що суб'єкт у процесі пізнання сам формує свій об'єкт, перетворюючи його на предмет цього пізнання. Загалом суб'єкт є інтегративним началом, оскільки виконує інтегративні функції в складних діяльнісних системах, як різновид яких можна розглядати й практику ОРД, яка безпосередньо втілює закономірності функціонування групового суб'єкта.

Інтегративні функції суб'єкта ОРД у межах діяльності підрозділу до того ж ще можуть підсилюватися, оскільки окремі суб'єкти ОРД (начальник оперативного-розшукового підрозділу тощо), що є уповноваженими до виконання основних функцій ОРД, стикаються з необхідністю виконувати функції потрібні для кримінального процесу, прокурорського нагляду (законодавче зобов'язання регламентувати всі інструменти отримання доказів у кримінальному провадженні тощо). Це свідчить про тісний взаємозв'язок ОРД із різними суб'єктами кримінального провадження та вказує на психологічні проблеми, які ймовірно виникають при цьому. Перш за все - це потреби в умілому вирішуванні службових і особистих питань, налагоджуванні відносин, зокрема з керівниками при виконанні доручень, наказів або завдань; необхідність правильно будувати службові відносини з представниками інших структурних підрозділів МВС, визначення очікуваного результату діяльності тощо. Загалом заходи ОРД потребують порозуміння у сфері правоохоронної діяльності, а оперативників загалом варто розглядати як професіоналів у контактах з людьми та своїми колегами. Тим більше, що аналіз уявлень про специфіку оперативних заходів разом із їх статистикою доводять, що ОРД є центральною ланкою у практично-перетворювальній діяльності для кримінальних проваджень. Це зазначалося багатьма науковцями [2; 7; 9; 11; 20].

Цього вимагають і законодавчі новації. Відповідно до нового КПК України, як відомо, суттєво змінено процесуальні механізми здійснення кримінального провадження, що привело до розширення трактовки, у тому числі суб'єктів ОРД, унормовано нові засоби збирання доказів, як то «негласні слідчі (розшукові) дії» тощо.

Отже, можна констатувати, що ОРД рухається до нового легітимного правового інституту оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства. Як наслідок, - у сучасному досудовому слідстві маємо, з одного боку, процесуалізацію та трансформацію заходів і засобів ОРД, що відображає інститут негласних слідчих (розшукових) дій, а з іншого - зміну методології здійснення ОРД, її, мовляв, соціально-психологічну й психологічну трансформацію. Остання набуває ознак мультипарадигмальності, системності, комплексності, щодо цих ознак то мультипарадигмальність і комплексність ОРД можна побачити на теоретичному, практичному рівні та в законодавчих новачках при розширенні категорій і суб'єктів ОРД.

Щодо методичної бази дослідження в сучасних умовах із суто психологічними методами або так званою «польовою» соціально-психологічною методологією, яка могла б стати адекватною щодо об'єкта й предмета психології ОРД при порівнянні з підходами й методами інших дисциплін, зокрема криміналістикою, можемо зазначити наступне.

По-перше, системне, поглиблене вивчення стратегії й тактики як діяльності, спрямованої на запобігання та подолання протидії при процесуальному дослідженні злочинів, дає змогу забезпечити суб'єктів ОРД раціональними, законними та допустимими криміналістичними й психологічними засобами дослідження (наприклад, тактичні операції «затримання на гарячому», «перевірка алібі», «перевірка особи, яка визнала себе винною» тощо). По-друге, потреби практики розслідування злочинів у складній криміногенній обстановці сприяють залученню «нетрадиційних методів» розслідування злочинів: використання даних біоритмології, гіпнології, поліграфології тощо. По-третє, згідно з принципами психології ОРД перспективним має стати так званий «профайлінг» - дослідження зі створення узагальнених криміналістичних портретів («психологічних портретів») осіб, які вчиняють злочини окремих видів, переважно серійних злочинців. Вони дозволяють із достатнім ступенем імовірності встановлювати докримінальну та посткримінальну поведінку цих осіб, а тому не тільки цілеспрямовано вести їх розшук, а й визначати тактику й методику розслідування вчинених ними злочинів. Також плідним може стати контент-аналітичний метод щодо складених протоколів, доповнених спостереженнями невербальної поведінки підозрюваних при проведенні оперативно-розшукових і слідчих заходів у злочинній групі. Традиційними методами, які мають бути доступні не тільки дослідників, а й оперативному співробітникові, залишаються спостереження, бесіда, оцінка особистої історії підозрюваного, оцінка продуктів і наслідків діяльності. Важливо подбати й про методи навчання персоналу міліції, зокрема, уніфікацію процедур підготовки для покращання взаємодії працівників правоохоронних органів із населенням, захист прав громадян, підвищення громадської безпеки, а також безпеки професійної діяльності самих правоохоронців, особливо з огляду на нові «реалії», а головне - ефективну протидію латентним злочин-

нам, що скоюються не лише на побутовому, а й екстремістському ґрунті. Тобто, ідеться не лише про криміналістичну трансформацію знань, – точка зору, яку відстоюють деякі автори до організації ОРД [3; 4; 7]. Сучасна ОРД припускає активне творче пристосування знань, засобів і методів гуманітарних, природничих, точних наук для вирішення завдань кримінального провадження (не з метою наукових досліджень), а в цілому – створення на їх основі польових психолого-криміналістичних методів роботи з доказами (з метою наукових досліджень). Це є якісно інший процес інтеграції наукового знання, ніж звичайний, з використанням кримінально-правових знань.

Як за все більш урізноманітнюваним методичним доробком, так і за гносеологічними питаннями, спостерігаємо, що в сучасній теорії ОРД комплексний підхід зі своєю методологією стає панівним, реалізуючи комунікативну парадигму різних суб'єктів розслідування злочину у формі співорганізації різноманіття наукових поглядів і точок зору. У теорії та практиці психологічного забезпечення ОРД і кримінального процесу він спонукає до міждисциплінарної взаємодії в науковому просторі, ґрутуючись, зокрема, на суб'єктно-діяльній підході.

Висновки. Таким чином, з одного боку, саме об'єктивні зміни в теорії й практиці оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, розпочате формування ґрунтовних засад кримінально-правової політики (новий КПК, правовий дозвіл негласних слідчих (розшукових) дій тощо), значне ускладнення оперативної обстановки, обтяженої терористичним компонентом, а з іншого – потужні дослідницькі розроблення з професійних проблем теорії та практики та в психології ОРД, уявлення про взаємодію й узаємозв'язок діяльностей систем при посиленні методологічного значення категорії діяльності, системного підходу разом із заходами мультипарадигмальної методології – визначають проблемні методологічні питання в теорії та практиці ОРД, сприяють залученню психологічних знань до її наукового тезаурусу, вимагають створення й запровадження в практику нових наукових комплексів, таких, як психологія ОРД, особливо за окремими напрямками цієї діяльності.

Використані джерела:

1. Андреева Г. М. В поисках новой парадигмы: традиции и старты XXI в. // Социальная психология в современном мире / Г. М. Андреева / Под ред. Г. М. Андреевой. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 7–26.
2. Бараненко Б.І. Особливості використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов. Навчально-практичний посібник / Б. І. Бараненко, Д. О. Александров, О. В. Бочковий та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Іщенко, д-ра псих. наук, проф. В. С. Медведєва; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – 354 с.

3. Борисов В. І. Поняття кримінально-правової політики / В. І. Борисов, П. Л. Фріс // Вісник асоціації кримінального права України. – 2013. – №1. – С. 18–19.

4. Зеленецький В. С. Антиуголовная політика України / В. С. Зеленецький // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми : Мат-ли міжнар.наук.конф. (Донець, 17–18 листопада 2006 р.) – Донець : Донец. юрид. ін-т ЛДУВС, 2006. – С. 19–20.

5. Костенко О. Поняття об'єкту злочину: дискусію варто продовжити / О. Костенко, А. Ландіна-Вишовська // Право України. – 2008. – №4. – С. 101–105.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України (відповідає офіційному текстові). – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.

7. Кубарев І.В. Поняття взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів / І.В. Кубарев / Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – №2. – С. 181–185.

8. Наказ МВС України № 777 від 07.09. 2005 р. «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними службами органів внутрішніх справ України в розкритті й розслідуванні вчинених злочинів».

9. Оперативно-розшукове супроводження кримінального судочинства в Україні : [навчальний посібник] / [Б. І. Бараненко, О. В. Бочковий, В. І. Тарабановська і ін.] ; за заг. редакцією проф. К. В. Антонова, проф. Б. І. Бараненка ; МВС України, Луганський держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 216с.

10. Погорецький М. А. Поняття «діяльність» та його значення для теорії ОРД / М. А. Погорецький // Вісн. Акад. правових наук України. – 2004. – № 3 (38). – С. 202–213.

11. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс ЛПД, 2007. – 576 с.

12. Проневич О. Державна політика у сфері протидії злочинності: проблеми нормативно-правової артикуляції / Олексій Проневич // Протидія злочинності: теорія та практика : зб. мат-лов VI Міжвузівськ. наук-практ конф. студентів (курсантів), аспірантів та молодих учених (Київ, 16 травня 2014 року). – К. : Нац. акад прокуратури України, 2014. – С.164–167.

13. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №22. – Ст. 303.

14. Про основи державної політики щодо протидії злочинності: проект закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/314729?sessionId=FB980DD016A62F2BA2710BFA0374AA9D>.

15. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату) : [навч.-метод. посіб.] / В. В. Рибалка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 204 с.

16. Слюсаревський М. Історіогенез соціальної психології як джерело уявлень про її змістовний обсяг, дисциплінарну побудову, науковий статус / Микола Слюсаревський // Психологія і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 45–57.

17. Тацій В. Я. Українська держава і право на початку XXI століття / В. Я. Тацій // Право України. – 2010. – №1. – С. 6–14 с.

18. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Віталій Олександрович Татенко / Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенко. – К. : Либідь, 2006. – С. 316–358.

19. Фурман А. В. Методологія парадигмальних досліджень у психології: [монографія] / Фурман Анатолій Васильович. – К. : Інститут соціальної і політичної психології НАПН України. – Тернопіль : Економічна думка, 2013. – 100 с.

20. Шинкаренко І. О. Використання психологічних знань в оперативно-службовій діяльності працівників кримінальної міліції / І. О. Шинкаренко // Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – №1 (58). – С. 584–590.

21. Щедровицький Г. Методологічна організація сфери психології / Гергій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 7–24.

Бараненко Б.И., Богучарова Е.И., Криволапчук В.А. Психология оперативно-розыскной деятельности и её методологическая функция

В статье исследуются проблемные вопросы методологической функции оперативно-розыскной деятельности с позиций субъектно-деятельностного подхода, в частности, перспективы включения в познавательный тезаурус социально-психологического компонента; подходов различных теорий к оперативно-розыскной деятельности как системному объекту; трансформации разнонаправленных оперативных мер в единый легитимный институт поиска и фиксации фактических данных о преступных деяниях отдельных лиц и групп с целью их пресечения, а также в интересах уголовного производства, в частности, обеспечения его доказательственной информацией.

Ключевые слова: *методология, оперативно-розыскная деятельность, психология ОРД, субъектно-деятельностный подход.*

Baranenko B.I., Bogucharova O.I., Krivolapchuk V.O. Operative search activity's psychology and its methodological function

Deep socio-economic transformations and integration of Ukraine to the international normatively-legal society were challenged for positive changes in Ukrainian militia but also linked with sharp growth of all types of crimes, especially «severe» (terrorism, separatism, hired murders at al.). This fact serves as the actual theoretical foundation to study the socially dangerous organized groups and their organized crimes, and also development of complex socially-psychological orientated methods as to operative reacting system for all departments of Ukrainian militia and operatively-search activity (OSA) too. There are widely scientific studies on a theory and practice of the OSA, its methodological update, and as for the use of the special psychological knowledges in the militia OSA' measures in the articles and monographs of ukrainian authors.

Objective. This study is aimed to research the Ukrainian militia OSA's problems on the basis of general scientific subject-activity approach.

Methods were logician-theoretical, methodology of socially-psychological sciences, normative acts.

Results. Taking into account that the Ukrainian militia moves to its new the normatively-legal institute of the operatively-search assistance for the criminal law proceeding, the authors have proposed to consider: 1) OSA as a system object, having activity's nature; 2) its object-subject relations from point of view of communicative paradigm; 3) OSA's strategy and tactics as requiring interdisciplinary and intersystem's coordination.

As a result it allows to present the OSA's subject matter as dynamic subject-activity system on counteraction to the socially dangerous criminality, having multimodal antilaw character. The category of OSA's subject is then determined as base and integrative (during coordinated co-operation of different subjects of criminal crimes' investigations).

Authors have specified on the substantial growth of socially-psychological OSA's component for Ukrainian militia too, prospects of overdetermination of its system object in a new normatively-legal situation, transformations of OSA's methods with the social practice category' support, providing their efficiency and one of the main instruments of theoretical-methodological researches.

Conclusion. The paper is devoted to the militia influence study. Methodological operatively-search reacting assistance as life satisfaction and anticriminal activity's orientated with engagement of socially-psychological OSA's component should be provided in the situation of normatively-legal social changes in Ukrainian militia by militia's subjects.

Key words: *interdisciplinary coordination, legitimate institute, methodology, operatively-search activity (OSA) in militia, OSA's psychology, system object, subject-activity approach, Ukrainian militia (police).*

УДК 343.98 (477)

Б.А. Бурбело

ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОРУПЦІЄЮ

У статті проаналізовано проблеми розслідування слідчими корупційних злочинів. Досліджено елементи криміналістичної характеристики корупційних злочинів, особливості планування та висунення версій; типові слідчі ситуації й відповідні їм комплекси гласних та негласних слідчих (розшукових) дій; особливості тактики окремих слідчих дій; специфіку використання спеціальних знань; особливості взаємодії слідчого з іншими службами під час розслідування корупційних злочинів.

Планова організація розслідування корупційних злочинів дозволяє найбільш ефективно використати усі передбачені законом засоби й методи розкриття й попередження злочинів, допомагає у використанні науково-технічних засобів і методів виявлення, фіксації та дослідженні доказів, засобів та методів оперативної боротьби зі злочинами, захисті громадськості.

Ключові слова: *корупція, корупційний злочин, слідчі дії, розслідування корупційних діянь.*